

חנוכה חג האור

המועדים שבלוח השנה העברי, עמוסים במשמעויות ממשמעויות שונות: המשמעות הקשורה בטבע, זו הקשורה בהיסטוריה, וזו של הפולחן. אפשר גם להיווכח בשינויים בתכנים ובדגשים הניתנים לכל חג על ציר הזמן.

נתבונן לשם דוגמה בט"ו בשבט: במשנה נקבע שהוא "ראש השנה לאילנות", כלומר התאריך שבו מסתיימת שנת מס אחת ומתחילה שנת מס אחרת בכל הקשור לפרי העץ. בגלות, היה זה זמן געגוע לארץ ישראל ואכלו בו מיני פירות משבעת המינים. מקובלי צפת ייסדו את סדר ט"ו בשבט, שנועד להיות שלב בתיקון העולם הלא-מתוקן שלנו, שהוא עולם של קליפות. המורים הציונים הפכו אותו לחג נטיעות בארץ המתחדשת. בשני העשורים האחרונים, חודש הנוהג של סדר ט"ו בשבט אך, בדגש פחות קבלי, יותר מחובר לטבע ולנופי הארץ ובשנים האחרונות ממש, הוא הופך למועד לעיסוק באסון האקולוגי שאנו, בני האדם מעוללים בעולם.

חג החנוכה אף הוא חג "רב-שכבתי". כולנו זוכרים היטב, עוד מן הגן, את מתתיהו שהכריז "מי לה' אל"י" ואת יהודה המקבי ואחיו הגיבורים שנלחמו בצבא האימפריה היווני ובפילים שלהם ולמרות מאזן כוחות ברור לרעתם, ניצחו וחידשו את הפולחן בבית המקדש. זהו רק רובד אחד של החג.

עקבות לרובד קדום הרבה יותר של חג זה נמצא באגדה בתלמוד הבבלי במסכת עבודה-זרה: "תנו רבנן: לפי שראה אדם הראשון יום שמתמעט (שמתקצר) והולך, אמר: אוי לי, שמא בשביל שסרחתי (שעשיתי משהו רע) - עולם חשוך בעדי וחוזר לתוהו ובוהו, וזו היא מיתה שנקנסה עלי מן השמים! עמד וישב שמונה ימים בתענית ובתפלה. כיון שראה תקופת טבת וראה יום שמאריך והולך, אמר: מנהגו של עולם הוא. הלך ועשה שמונה ימים טובים. לשנה האחרת עשאן לאלו ולאלו ימים טובים".

החג של חודש טבת נעלם בצוק העיתים אך החג הראשון, של הימים המתקצרים, הלא הוא חג החנוכה. ואכן, בתרבויות רבות, קיים חג של אור בתקופת הימים הקצרים ביותר. לא יהיה זה מופרך להניח שחג החנוכה שנקבע לזכר חנוכת המזבח בימי החשמונאים, "הולבש" על חג אור שהיה קיים כבר, אך קיבל תוספת משמעות.

אך גם באשר לזכרון מחלמת המקבים, קיימות גירסאות שונות ודגשים שונים. חג החנוכה אינו מופיע במקרא, אפילו לא במגילה מאוחרת דוגמת מגילת אסתר של פורים. את הסיפור ההיסטורי אפשר למצוא ב"ספרי המקבים", קובץ של ספרים חיצוניים, כלומר, ספרים שלא נכללו בתנ"ך עם חתימתו. ספרים אלה הודחקו מן הזיכרון הקולקטיבי היהודי ונשמרו אצל הנוצרים, בתרגומים ליוונית בדרך כלל. (מקבים א' נכתב במקור בעברית ומקבים ב' - ביוונית). הסיפור נמצא גם בספרו של יוספוס פלביוס "מלחמת היהודים", ספר שלא הוכר כספר יהודי ועבור יהודים. הסיפור שנשמר על-ידי היהודים הוא סיפור נס פך השמן, המצוי במסכת שבת בתלמוד הבבלי. הסיפור קצר ביותר:

"שכשכנסו יוונים להיכל טמאו כל השמנים שבהיכל וכשגברה מלכות בית חשמונאי ונצחום, בדקו ולא מצאו אלא פך אחד של שמן, שהיה מונח בחותמו של כהן גדול ולא היה בו אלא להדליק יום אחד. נעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים. לשנה אחרת קבעו שמונה ימים טובים".

כך מתוארת המלחמה בארבע מילים וכל שאר הסיפור הוא גרסה נוספת של סיפור אור. נס של אור שדלק שמונה ימים למרות חומר בעירה שדי היה בו ליום אחד בלבד.

נראה שעורכי התלמוד הבבלי לא ממש התלהבו מן המלחמה של המקבים או, בכינויים האחר, החשמונאים ביוונים או במתיוונים. הסיפור ההיסטורי הוצנע, לעומת סמל האור והנס הגדול של חידוש הפולחן בבית המקדש, שעל שמו קרוי החג. מגמה דומה ניכרת בתפילת "על הניסים" הנאמרת בימי החג בתפילת העמידה ובברכת המזון: המלחמה אמנם מתוארת שם מעט יותר באריכות אך היא מתוארת כמלחמתו של הקדוש ברוך הוא שעשה נס וגאל את ישראל מאויביו.

הסיפור מתגלגל אם כן ומקבל דגשים שונים עד לציונות, תחילת המאה העשרים שבה מצהיר המשורר זאב "אנו נושאים לפידים בלילות אפלים. נס לא קרה לנו, פך שמן לא מצאנו, לעמק הלכנו, ההרה עלינו, מעינות אורות הגנוזים גילינו, נס לא קרה לנו, פך שמן לא מצאנו, בסלע חצבנו עד דם ויהי אור!".

האור הוא כאן תוצאה של גבורתם של בני אדם המתמסרים למשימת התחיה הלאומית. לא עוד ניסים, אנשים מחוללים את האור – הגישה החילונית המיליטנטית "המוציאה את אלוהים מן המשחק".

כל מה שהראיתי עד כאן מעיד על חוכמה תרבותית שיודעת ליצור איזון עדין בין מסורת לחידוש, בין שימור למהפכה, בין העבר לצורכי ההווה המשתנה.

ההווה משתנה במהירות רבה ואני רוצה בשורות הבאות לנסות ולתרום תרומה צנועה לגילגולו הבא של חג החנוכה. אני מציעה שינוי תודעה שאינו מתיימר להיות עובדות היסטוריות כי אם מדרש חדש, פרשנות אחרת של המאורעות: מלחמת המקבים ביוונים אולי איננה מלחמה של הטובים כנגד הרעים אלא כישלון משותף. החושך שבמקבים וביוונים גבר על האור האנושי המשותף להם והתוצאה היתה חושך גדול. וכשהחושך גובר, נחוץ נס של פך שמן שיאיר הרבה כדי לחזור ולהתחבר אל אור הטוב האנושי.

נראה שהנהוג לחשוב על עצמי כטוב מול האחר שהוא רע – מביא למבוי סתום, וטיעון זה חל על כל הגדרה של אני ואחר: יהודי מול גוי, חילוני מול דתי, מזרחי מול אשכנזי, ימני מול שמאלני, הומניסט מול משיחיסט, יהודי מול פלשתיני, אישה מול גבר. אין בכך כדי להגיד שאין ערכים, ואין אמת והכל שווה. טענתי היא שבמקום שיש בו קונפליקט, יש שני צדדים שאחראים להיווצרותו - אפילו כאשר צד אחד הוא קורבן וצד שני פוגע ומקרבן - ורק מאמץ מאוד גדול של שניהם יכול להביא לפתרון. הרחיצה בניקיון כפיים של מי שערכו טהורים כדי להטיל אשמה על האחר אינה מקדמת דבר. ושוב, ממש לא משנה מהי הגדרת האחר.

המאבק בין האור ובין החושך נמצא בכל אחד מאיתנו ובכל מקום. ורק מאמץ לראות את האור המשותף, ולהאבק ביחד בחושך יכול לשנות את המציאות. זה נכון בזוגיות, זה נכון בחינוך, זה נכון בקונפליקטים בין-עדתיים ובינלאומיים. השסעים בתוך החברה הישראלית, ומעגל האימה שמזמן איבדנו את השליטה בו עם הפלשתינים, לא יבואו על פתרוןם ללא עבודת דיאלוג מעמיקה, ללא אמפטיה והקשבה לאחר, התחברות אל צד האחריות והאשמה שבנו וגם אל כוחות האור, התיקון והיצירה שבתוכנו ובאחרים שלנו. ולא די בצד אחד שיעשה את המאמץ. האחריות היא משותפת למרות שנקודת המוצא היא לעיתים קרובות של מאזן כוחות בלתי שיוויוני. זו האחריות האנושית שלנו, זהו צלם האדם שבכל אחד ואחת מאיתנו האור שיכול לגרש את החושך.